

AYTUNÇ ALTINDAL

TANRI NEDEN FİKİR DEĞİŞTİRDİ?

DESTEK YAYINLARI: 1038

EDEBİYAT: 315

AYTUNÇ ALTINDAL / TANRI NEDEN FİKİR DEĞİŞTİRDİ

Her hakkı saklıdır. Bu eserin aynen ya da özet olarak hiçbir bölümü, yayınevinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

İmtiyaz Sahibi: Yelda Cumalıoğlu
Genel Yayın Yönetmeni: Ertürk Akşun
Yayın Koordinatörü: Özlem Esmergül
Editör: Devrim Yalkut
Kapak Tasarım: İlknur Muştı
Sayfa Düzeni: Cansu Poroy
Sosyal Medya-Grafik: Tuğçe Budak - Mesud Topal

Destek Yayınları: Aralık 2018 (2.000 Adet)

3. Baskı: Mayıs 2019

4. Baskı: Şubat 2020

5. Baskı: Temmuz 2020

6. Baskı: Mart 2021

Yayıncı Sertifika No. 13226

ISBN 978-605-311-518-2

© Destek Yayınları

Abdi İpekçi Caddesi No. 31/5 Nişantaşı/İstanbul

Tel. (0) 212 252 22 42

Faks: (0) 212 252 22 43

www.destekdukkani.com

info@destekyayinlari.com

facebook.com/DestekYayinevi

twitter.com/destekyayinlari

instagram.com/destekyayinlari

www.destekmedyagrubu.com

Deniz Ofset – Çetin Koçak

Sertifika No. 48625

Maltepe Mahallesi

Hastane Yolu Sokak No. 1/6

Zeytinburnu / İstanbul

AYTUNÇ ALTINDAL

TANRI NEDEN FİKİR DEĞİŞTİRDİ?

S.V.S'ye ithaf edilmiştir.

Bu kitap sivil cesareti onurlandırma ve ileriye götürme çabası içindedir. Yazar, sivil cesaret olmadan “insan hakları” davasının güvence altına alınamayacağına inanmaktadır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
<i>Bu kitap ne anlatıyor?</i>	10
<i>Bu kitap kimin için yazıldı?</i>	12
I. KISIM	
I. BÖLÜM	13
<i>Tanrı Neden Fikir Değiştirdi?</i>	13
II. BÖLÜM	34
<i>Aslında Taş Sayılmayan Taş</i>	34
III. BÖLÜM	50
<i>Herkes için TEK TANRI</i>	50
II. KISIM	
Verbum Sapienti	71
I. BÖLÜM	71
<i>Orbis Terrarum</i>	71
II. BÖLÜM	89
<i>Taşınabilir Anavatan</i>	89
III. BÖLÜM	109
<i>Quiddity (Ne-lik) ve Haecceity (Bu-luk)</i>	109

SONUÇ	119
SON SÖZ	129
KAYNAKÇA	131
DİZİN	139

ÖNSÖZ

İnsanın hayatında Tanrı'nın olmaması Mevcudiyet'in (Presence) ıskalanması demektir. Asıl inanılmaz olan, Tanrı ile Akıl'ı ve/veya Din ile Bilim'i birbirlerinden tamamen farklı zıt kutuplar şeklinde algılama yanılması içinde olmaktır. Oysa bunların birbirlerinden farkları yoktur. Hatta Akıl, Tanrı'nın içindedir, Bilim ise Din'in baş tematiği (Premium) gibidir.

Günümüzün ateist "Bilimciliği"nin neo-hatıplarinin söylemlerinde iddia ettiklerinin aksine Eski Ahit aslında, Akılcı bir Tanrı resmini tüm heybetiyle yansıtır. Belli bir düzende işleyen, varsayımsal olarak O'nun yarattığı ve İnsanoğlu'nun kendi Aklını ve kendi bilimsel yeteneklerini ve alışkanlıklarını geliştirdiği Evren'e "bakıp, doğru şekilde görebilirsek", Eski Ahit'te Elohim adıyla anılan bu Tanrı aslında açıkça kendini belli eder.

Genel olarak tek tanrılı din öğretilerinin temelinde İnanç mefhumu vardır. İnanç, aslında, bir Dogma değil, ancak Akıl ve Bilim'e giden yolda bir adımdır. Bilimsel gerçeklere tekabül etmeyen İncil mucizelerine karşı her zaman belirgin bir küçümseme ve kibir vardır. Esas olarak bilim, bilimsel gerçekler nereye kadar ilerletiyorsa bizi oraya kadar yönlendirir. Bu nedenle bilim her zaman kendi teorileri ve hipotezleriyle sınırlıdır. Öte yandan İncil'e veya diğer Kutsal Metinlere ait mucizelerin, mitlerin ve efsanelerin sınırı yoktur! İnsanı canının istediği yere götürüp hayallerini ve fantezilerini besler.

Doğru, İncil'deki mucizeler ve mitler sübjektif, duygusal ve “gizemli” (!) meta-anlatımlardır. Buna rağmen hiçbir bilim insanı İnanç olmadan hedefine ulaşmayı başaramaz. Ayrıca bu beyanın kendisi zaten bilimsel bir gerçektir. Geçmişte ve günümüzde, birçok bilim insanının dini inançlarının son derece kuvvetli olması bunun açık ispatıdır. Sir Isaac Newton bir keresinde, “Ey İnsan: Bir matematikçi olduğunda ne kadar yüce ve güçlüsün, bir ilahiyatçı olmaya kalkıştığında ise ne kadar küçük ve zayıf olduğunu anlıyorsun” demiştir.

Bu kitap ne anlatıyor?

Bir yazar olarak bu kitabı, Gilbert Keith Chesterton'un (1874-1936) “İnsanlar Tanrı'ya inanmadıkları zaman hiçbir şeye inanmıyor değillerdir... Karşılarına çıkan herhangi bir şeye inanırlar” diye açıkladığı Basit Gerçeği kendim kavrayabilmek için yazdım.

Bugün, 21. yüzyılın ilk on senesinde, gizemli bir çağda yaşıyoruz. Bağnazlık, gerçeklik dışı batıl inançlar, dogmalar/öğretiler ve Bilimcilik, her biri kendi tuhaf yöntemleriyle hayatlarımıza musallat oluyor. Bilimcilik yandaşları, Ulu Bilim ve Teknoloji'nin (Laboratuvarlar) insan varoluşuyla ve spiritüalliliğiyle ilgili tüm sorulara cevap verebileceği yanılgısı içinde. Ancak bu kesinlikle doğru değil. Bilim ve Teknoloji, Evren'in nasıl başladığını ve şaşırtıcı derecede karmaşık olan insan beyninin yapısını ve insanların duygularını henüz açıklayamıyor. Mesela ben, sadece ünlü İngiliz biyolog ve fanatik Bilimcilik savunucusu Richard Dawkins gibi bir ateisti memnun etmek için, kendimi zorlasam da kızlarımı bilimsel olarak ya da oğlumunu teknolojik olarak sevemem. Kız arkadaşımı çok seviyorum. Kendisininin

bir “Bilimsel Teori” olmadığı gayet açık, ben onu seviyorum; çünkü, kız arkadaşım benim aklımı ve ruhumu hoşnut eden, etten kemikten doğal bir güzellik. Benim ona beslediğim sevgiyi laboratuvarlarda bilim aracılığıyla, kimya-fizik-biyoloji kapsamında yapay olarak üretebilmek olası değildir; bu sevginin ve hoşnutluğun Manevi (Spiritüel) bir boyutu vardır, ki bu olmadan sevgi de olmaz. Dawkins’in *The God Delusion/Tanrı Yanılığı* adlı kitabında yaptığı gibi “Evrimselcilik”in ayrıntıda boğulmuş bir Post-Darwinist görüşünü savunmak, onu aslında “Düzgün Ateizm”den çok “Evrimsel Tarih Anakronizmi”ne doğru yönlendiriyor! Eğer Dawkins’in savunduğu gibi Evrim gerçekten varsa o zaman aynı mefhum, bizim “Evrimsel Atalarımız” oldukları iddia edilen “Goriller” familyası için de geçerlidir. Bu nedenle asıl soru şudur: “Gorillerin evrimsel ataları kimlerdir?” Bu düzey-dışı soruya vereceğim cevap, Dawkins’in İnanç’ı çürütmek için söyledikleri kadar geçerlidir. O zaman, Gorillerin Evrimsel Ataları da “Purple Haze” haplarıyla orji yapan Amazon Kurbağaları’ydı!

Elinizde tuttuğunuz bu kitap, Eski Ahit’in ilk kitabının Yararılış başlıklı ilk dörtlüğünde Tanrı/Elohim diye adlandırılan Mevcudiyet’in, Quiddity (Ne-lik) ve Haecceity (Bu-luk) durumu hakkındadır. İncil’e ait Tanrı/Elohim, Talmud’a ait Tanrı/Yahveden farklıdır. Bu kitaptaki Mevcudiyet (Presence) anlayışı, klasik Teoloji’de bahsedilen Mevcudiyet anlayışıyla bire bir benzeşmez ya da eşanlımlı değildir. Burada kullanıldığı anlamıyla Mevcudiyet (Presence) Tanrıbilim (Hıristiyanlık) aracılığıyla araştırılan Mevcudiyet değil, felsefi ve Akli/Zihinsel olarak algılanan (Heuristic) Mevcudiyet’tir. Bu haliyle şu malum ve mahut “cretio ex nihilio” ve “başlangıçta” ifadelerini çürütür. Onun yerine bu kitap, “şey-leştir-ememek” anlayışını yüceltir, ancak bu da birçok inanç sisteminin özünde var olan “Yokluk” ile karıştırılmamalıdır.

Bu kitap kimin için yazıldı?

Doğru, bizler, dinler-sonrası ya da “Tanrı Sonrası” (Don Cupitt) bir dönemde yaşıyoruz. Kristal şifacılar, yıldızları izleyenler, Şamanlar ve şarlatanlar günümüzde hakim görüş haline geldiler. Bu kitap, o vasat açıklamalara (mediocre) inananlar için değil. Bu kitap, ateistler için de değil. Çünkü tüm insani ilişkiler, yetenekler, Adalet ve Dürüstlük gibi insani erdemler Bilimsel Teorilerle ve/veya kimyasal-biyolojik *mutasyonla* tam olarak açıklanamaz.

Bu kitap, güçlü bir içgörüyeye sahip, zeki, tahammüllü ve hep-sinden daha önemlisi Bilge olan kişiler için... Bu kitap, Tanrı ve Akıl ile Din ve Bilim’i iki ayrı kutup olarak düşünmeyenler için. Bu kitap, Monistic ve Deistic bakış açısını sergilediğinden ve savunduğundan, geleneksel anlamda Dincilik özelinde Dine İnananların Dogmatik inançlarını memnun etmeyebilir.

Aytunç Altındal

Territet-Veytaux, 2007

I. KISIM

I. BÖLÜM

Tanrı Neden Fikir Değiştirdi?

Tek tanrılı dinin Tanrı'sı Göze-Görünmeyen (Invisible) bir Tanrı'dır. O'nun bu temel özelliği, Eski Ahit kitabının ilk yazarları (kâtipleri) tarafından bizlere bu şekilde anlatılmıştır. Ne var ki, Göze-Görünmez olmasına rağmen, bu Tanrı'nın cinsiyeti, Musa ve/veya Musevi İncili'nin Yaratılış¹ (Genesis) başlıklı Birinci Kitabı'nı kaleme alanlar tarafından kesin olarak saptanabilmiştir! Bu yüzden tek tanrılı dinin Tanrı'sı, Tapınak Rahipleri'nin Metinleri'nde Eril-Tanrı, yani erkek figürü olarak tanımlanmıştır. Her iki cinsiyetten olan müminler, yüzyıllar boyunca, inançlarını bu Eril-Tanrı'ya, Baba-Tanrı'ya yönlendirmiştir. Musa'nın ya da diğer yazarların Tanrı'nın kendisi gibi Göze-Görünmez olan cinsiyetini nasıl saptadıkları ise, yanıtı bir türlü bulunamamış bir muammadır ve günümüzde de inanların aklını karıştırmaktadır; öyle ki bilimadamları ve ilahiyatçılar hâlâ bu karizmatik bulmacayı çözebilmek uğruna kafa yormaktadır.

1. Geleneksel olarak Musa, Eski Ahit'in Pentateuch olarak bilinen ilk beş kitabının yazarıdır. Fakat bu bilginin kesinliği yoktur. Bakınız, Reinhold Moyer, *Der Babylonische Talmud*, 1965, s. 125-133.

Dahası, bu Göze-Görünmez Tanrı, kendini saklayan bir Tanrı; bir Gizli Tanrı'dır, bir *Deus Absconditus*'tur. Gözle Görünmez ve Gizli olmasına rağmen bu Tanrı, kitabı derleyenler tarafından görülmüş olmalıdır; çünkü, ne hikmettir ki onlar, bu Tanrı'nın kendi Görünmez ve Gizli meskeninde yürüdüğünü, konuştuğunu ve plan yaptığını söylemektedirler.

Bu tanıkların olayları kavrayışı, öngörülerini ve sarf ettikleri çabalar sayesinde, her nasıl oluyorsa, O'nun saklandığı yer en ince ayrıntısına kadar bilinmiş, gerçekte duyulmaz olan sesi duyulmuş, saygıdeğer kelimeleri algılanmış ve bizler için kaydedilmiştir. Ama yine de, O'nun Göze-Görünmeyen giysileri hiç tasvir edilmemiştir, bu yapılıydı O'nun ilahi görünüşü topluma ve modacılar parabolik olarak ilham kaynağı olurdu!

Tek tanrılı dinlerin (in toto) kutsal metinlerinin farklı yorumlarına ve tefsire dayalı çalışmalara göre, Göze-Görünmez Tanrı önce kozmik bir tasarım üzerinde çalıştı ve ondan sonra, Kendi karakterine uygun şekilde, Görünmez Başlangıç'ı yapıp "yoktan var ederek" görünebilir âlemleri ve dünyayı yarattı. Bu yüzden Günlük Yahudi Dua Kitapları'nda Tanrı'dan, Başlangıç'ın Egemen Yaratıcısı olarak söz edilir.

Her ne kadar kısmen ima edilse de İbranice İncil'de hiçbir zaman açıkça yazılıp ve/veya bahsedilmeyen "*creatio ex nihilo*" ("*yoktan var ediliş*") geçmişte de günümüzde de, bazı Ortodoks, Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman bilimadamları için, tüm argümanlara ve mistik, ruhani ve bilimsel okullar ile kendini adanmış, kendi inançlarına yaptıkları katkılardan dolayı saygı görmüş Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman akademisyenler tarafından öne sürülen tüm iddialara karşı, savunulması gereken su götürmez bir dogmadır.

Karşı görüşü savunanlar ve kategorik olarak "*creatio ex nihilo*" ("*yoktan var ediliş*") doktrinine inanmayı reddedenler

arasında Yahudi filozof Philo, Liodi'li Haham Schneur Zalman; ve Hıristiyan Kilisesi'nin Justin, Athenagoras, İskenderiyeli Origen ve John Duns Scotus gibi ilk din adamları ve doktorları bulunuyordu. Diğer taraftan, bugün “*Creatio ex nihilo*” hipotezini savunanlar “*Yaratılışçı*” olarak tanımlanıyor. İddialarının dayanak noktası ise, sık sık alıntı yapılan Judeo-Hıristiyan İncil’inde geçen, ünlü Yaratılış 1.1-2; Özdeyişler 8:22-2’ ve İbraniler 11.3 gibi bölümlerde yer alan ayetlerdi. Daha başkaları mevcut olsa da bu ayetlere diğerlerinden çok daha fazla gönderme yapılır. Gelin bunlara bir bakalım:

*“Başlangıçta Tanrı (God), göğü ve yeri yarattı.
Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu;
engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı’nın Ruhü suların
üzerinde hareket ediyordu.”* (Gen. 1.1-2)

*“Rab yaratma işine başladığında ilk beni yarattı,
Dünya var olmadan önce, ta başlangıçta,
öncesizlikte yerimi aldım. Enginler yokken, suları bol
pınarlar yokken doğdum ben.”* (Pro. 8:22-24)

*“Evren’in Tanrı’nın buyruğuyla yaratıldığını,
böylece görülenlerin görünmeyenlerden oluştuğunu
iman sayesinde anlıyoruz.”* (Heb. 11:3)²

2. Deuterocanonical Kitaplar/Apocrypha dışında İncil’den yapılan bütün alıntılar *Holy Bible, New International Version*, 12th Imp. 1988, Hodder and Stoughton, Londra kullanılarak, I Maccabees, II Maccabees *Good News Bible*, The Bible Society, Collins, Catholic Ed. GB, 1979 kullanılarak yapılmıştır. Konsültasyon: *Nouveau Commentaire Biblique* publié sous la direction de D. Guthrie, J. A. Motyer, A. M. Stibbs, D. J. Wiseman. Emmaüs, St Legier, 1987 basımı.

Yaratılış 1.1-2'yi okumak kaçınılmaz olarak akla bazı gizemli sorular getiriyor. “Başlangıçta” derken ne anlatılmak isteniyor? Bu ifadeyi nasıl anlamamız gerekiyor? “Başlangıçta”, Zaman’ı da kapsıyor mu, kapsamıyor mu? Esas olan mı yoksa tesadüfi olan mı? Gözle-Görülme Tanrı, “başlangıçta” yer almış mıydı? Ve daha buna benzer bir sürü soru...

İlkönce, Yaratılış (Genesis) ve “başlangıçta” kelimelerinin dönemin geleneksel söylemleri olduğunu bir kenara not edelim. O kadar ki, dini olmaktan çok, aslında Gözle-Görünmez Tanrı tasarımına uygulanan seküler terimlerdir.³ Her iki kelime de kutsal değildir. Yaratılış (Genesis), “Orijin”i simgeler ve “başlangıçta ve/veya başlangıç (au commencement)”⁴ İbrani anlayışında grafik olarak Şeriatın İlk Kitabı anlamında kullanılan “bereshith”e verilen isimdir. İbranice İncil’in 1. ayeti şu şekildedir: “Bereshith bara Elohim eth hashshamayim veeth haarets.”

Bu halleriyle bahsi geçen kelimeler masalsıdır ve yanlış yönlendirir. “Başlangıçta” kelimesi dışsal bir ibaredir, İbranice İncil’in açılışına uymayan bir usul hatasıdır. Bu “Evvvel zaman içinde...” demek gibi bir şeydir. Başlangıçta aslında “*in illo tempore*” olarak geçer, hiçbir belirgin referansı olmayan müphem bir söylem şeklindedir.⁵ Belki de alt metni şöyle olabilirdi: Tanrı’nın yarattığı İlk Kanun Kitabı(’na göre) vs. gibi denmesi daha uygun olurdu. Aslında, “Başlangıçta” ile giriş yapmak Paganizm’e özgü bir yöntemdir. Paganlarla ve onların

3. Seküler ve/veya yabancı iddialar için bakınız, William A. Christian, Sr, *Doctrine of Religious Communities/A Philosophical Study*, Yale, 1987, s. 145-178, Ch. I ve II.

4. “*In the beginning (başlangıçta)*” en çok kullanılan açılış cümlesidir, fakat Fransızca tercümesinde “*au commencement*”in beginning (başlangıç), şeklindedir, bakınız *Commentaire*. Ayrıca bakınız Talmud, op. cit. p. 59.

5. “*In illo tempore*” kavramı için bakınız Chrysogonus Waddell, *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, basım Robert L. Benson ve Giles Constable, Oxford, 1985, s. 89.

tanrılarıyla ve ilahlarıyla bağlantılıdır veya onların karakteristik özelliklerini taşır. Mitolojik Pagan tanrıları, kendi hayatlarında olmasa da yönlendirdikleri ve yönettikleri insanların hayatlarını düzenlemek için pratik yapan Başlatıcılardı. Pagan “religio”⁶ hayatın “Başlangıç”ını ve *ipso facto* ölümü ve unutulmayı, yani doğal “Son”u yüceltiyordu. Yaratılış’ın ilahi yazarı Elohim için, çalışmaya “başlamak” veya bir “başlangıç” yaratmak tutarsız ve inanılmazdır. Elohim, Mekân, Zaman ve Süreden bağımsızdır.

O’nun için “Önce” veya “Sonra”, “Başlangıç” veya “Son” yoktur. O, Göze-Görünmeyen’dir (Invisible). Pagan tanrıları görünmez değildir ve “Önceler, Şimdiler ve Sonralar”la sınırlıdır; Elohim⁷ sınırlı değildir.

Ayrıca “başlangıçta” anlatımının tarihte ilk olarak Ortadoğu’daki, sözde sapkın-agnostik okullar tarafından vurgulandığının altını çizmek gerek. Tamamen Paganizm’den gelen bu miras Roma Dönemi baskı kültürüne aitti ve ilk olarak iki anadil konuşan Filistinli ve İskenderiyeli, Helenize olmuş Yahudiler tarafından benimsendi. Daha sonra ilk Kilise liderleri bunu benimseyip farklı bir kültür yaratma yöntemi olarak, kendi ilahi belirlemcilik (determinist) ve “Orijinal (İlk) Günah” öğretilerini desteklemesi açısından propaganda yapmak için kullandılar. Hatırlarsanız “Günah” belli koşullara bağlıdır, bir süreçtir. Süreç başlar ve “Günah” oluşur. İbranice İncil’de şu şekilde anlatılmıştır:

6. *Religio* ve *religion* (*din*) aslında birbirinden uzak iki kavramdır. Bakınız Robin Lane Fox, *The Pagans and Christians*, Penguin, 1988, s. 32. *Religio* kavramı bir Pagan icadıdır ve anlamı Bilinmeyen(ler) ile düşünceli/derin ve/veya meditative ilişki anlamına gelir.

7. Bakınız, İncil, op. cit, s. 783: Jeremiah, 23:23. “Ben sadece yakındaki bir Tanrı (God) mıyım, TANRI’YI (LORD) beyan eden ve uzakta bir Tanrı (God) değil miyim?” Yorum için bakınız, Rev. D. h: Kuiper, *The Omnipresence of God*, reformedwitness, org.

“Sonra Tanrı Kâbil’e dedi ki: Neden kızgınsın? Niye suratın asık? Eğer doğru olanı yaparsan, kabul görmeyecek misin? Ama eğer doğru olanı yapmazsan günah kapına sinmiş bekler; sana sahip olmak ister, ama sen onu alt etmelisin.” (Gen. 4:6-7)

Açıkça belli ki “başlangıçta” ifadesi, Tanrı’nın (Elohim) tasarımında ne tanrısal ilkeler esasındadır ne de varoluşsaldır; sadece basit bir seküler anlatımdır. Tanrı’nın (Elohim) eylemlerinden biri olarak tanımlanamaz. Yaratılış 1.1’in Tanrı’sı (God) bir “başlangıç” yaratamaz veya istese bile kendisini başlangıca sokamaz; çünkü Süreler “Yaratılır”, Tanrı (God) yaratılmaz. İnanışa göre Tanrı (God) İlk Sebep’tir ve Hareket-Etmeyen Hareket-Ettirici’dir.

Diğer kutsal yazıtlarda ve belgelerde olduğu gibi, Tapınak Rahipleri’nin Metinleri’ndeki belirli isim ve ayetlerin kastedilen anlamları belirsizdir ve anlaşılması güçtür. Yaratılış 1.1’de yer alan benzer bir adlandırma “Tanrı”dır (“God”). Yaratılış 1.1’de adı geçen Tanrı’ya (God) biz hangi isimle ibadet etmeliyiz?

“İlahi YHWH ismi”, çoğunlukla Tetragrammaton, yani dört harf olarak ifade edilir. Çevirmenler, birçok İngilizce versiyonda, “Tanrı” (“Lord”) olarak tercüme edilen ve küçük harflerle yazılan bir başka İbranice kelime Adonai’den ayırıştırabilmek için bunu büyük harflerle “TANRI” (“LORD”) olarak kullanmışlardır. Eski Ahit’te bu iki isim ne zaman Tanrı’nın birleşik adı olarak yan yana getirilse, “Egemen TANRI” (“Kadir-i Mutlak=Sovereign LORD”) olarak tercüme edilir.

Bugün birçok okuyucu için “Güçlerin TANRISI” (“the LORD of hosts”) ve “güçlerin Rabbi” (“God of hosts”) çok az anlam taşıdığından, bu versiyon onları “Ulu TANRI” (“the LORD Almighty”) ve “Ulu Rab” (“God Almighty”) olarak tercüme eder. Bu değişiklikler İbranice *olmaklık* ifade eder, şöyle